

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

כרך לה, תשמ"ד

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

מכתב ביאליק אל פֿרסקי בשנת תרפ"ב

בשבת תרפ"ב שלח ח"נ ביאליק, בהיותו בברלין, מכתב אל דניאל פֿרסקי בניו יורק. מכתב זה, שדן בענייני ספרות וחידושי לשון, נתפרסם במלואו באיגרות ח"נ ביאליק, הוצאת דביר, תל-אביב, תרצ"ח, בעריכת פ' לחובר (להלן: פ"ל). מפאח חשיבותו של המכתב לתולדות תחיית הלשון בימינו אנו מביאים כאן את המכתב, בהשמטות (שצוינו בשלוש נקודות . . .) עם הערות עורכו. ההוספות שלי בסוגריים מרובעים [—ר"ס]. לא שונו נוסח המכתב, הערות העורך, הפתיב והפיסוק. הכותב — או העורך — השלימו בניקוד תיבות אחדות, וגם אני הוספתי קצת ניקוד. המכתב נתפרסם בכרך כ' של האיגרות בעמ' רמח-רנב.

זה נוסח המכתב:

922 6/II [פ"ל השלים: ברלין, ח' שבט תרפ"ב]

למר דניאל פֿרסקי

בניו-יורק.

חָבֵר נִכְבֵּד,

ברגע זה קבלתי את החבילה¹ בצרוף מכתבך והנני ממחר

1 קטעי עתונים מאמריקה ע"ד [על דבר] ביאליק וע"א [על אודות] "דביר" ו"מוריה" וקונטרס שאליו העתיק הסופר והעסקן העברי ד. פרסקי

לענותך, בחששי פן אחמיץ תשובתי — ונחמצה.

דברריך הטובים אלי, ספורך ע"ד [על דבר] הרהורך האחרון
בשכבך על הארץ במינסק "בימים ההם"² — נגעו עד מעמקי
נפשי; ולמראה הקונטרס הקטן עם שירי הנעתקים המה לבי
המית פלאים. כמעט בכיתי. נצנצו לפני רגע אחד נעורי הטובים,
ימי החסד והרצון. אין אני יודע מי ומה אתה, אח רחוק: הזקן
אם צעיר? ומה מעשיך: התורתך אומנותך אם לא? ואולם אות
אדע אל נכון: עליכם ועל שכמותכם עולמנו הקטן עומד. אתם
החיתם את עם ה'. אתם, חסידי ספרותנו הנלהבים, באהבתכם
את לשוננו אהבה זכה וקדושה, בדבקותכם בה, במסירות נפשכם
עליה — עתידים לחולל את פלא הפלאים של תחית המתים.
גיון אחד צנוע וקטן שפמותכם שקול בעיני כנגד עשרה לגיונות
ושפעת קלגסים של מגיפי תריסין ומצחצחי חרבות שלנו. אתם
— כונתי לך ולחברך בעלי "הדאר" [עיתון עברי של
ההסתדרות העברית באמריקה, שנוסד אז, בתרפ"ב, והיה במשך
שמונה חודשים עיתון יומי. מאז הפך לשבועון, המוטיף להופיע
בניו יורק עד היום], הנלחמים בגבורה לתקומת לשוננו בארץ
הדולרים, העמלים לתקוע לה יתד קטנה ולנטוע לה אהל דל בין

בשנת תרס"ה את השירים של ביאליק, שלא הכניסם המשורר לקובץ השירים
שיצא בשנת תרס"ב ע"י "תושיה" ואת אלה שנוספו אליהם עד השנה הנ"ל.
2. במכתבו ספר פרסקי לביאליק, כי בשנת תרס"ו, בשעת מחן
המניפסט של חצר ניקוליי, כשנאספו רבבות אצל בית הנתיבות במינסק לחג
את החרות ולפתע ירו החיילים בקהל והומתו כשמונים איש, והוא שכב אחו
מנת על הארץ, היה הרהור אחד, הרהור האחרון, ממלא את כל הנחתו: אמות
ולא אקרא עוד את ביאליק.

החומות ועמודי הזבזול באמריקה. המקרצפים שמים ומנקרים
 עיני השמש בגאונתם. לכו בלחכם זה ויהי עמלכם ברוך ומלך
 שבעתים, אחים יקרים וחביבים. גם אתמול גם שלשום, מאז
 באוני הגליונות הראשונים של "הדאר", נדברנו בהם, אני וחברי
 שניאור [המשורר זלמן שניאור], כמה פעמים והזכרנו שמכם
 לטוב ולברכה על הטוב ועל החסד שתגמלו לשפתנו בעמלכם
 הגדול לתקנתה באמריקה. "הדאר" הוא מפעל תרבותי יקר
 ונעלה מצדי צדדים, וראוי הוא שישמש מופת לכל העתונים
 העברים גם ביתר הארצות (כמה הם ומה הם, בעזוננו הרבים?)
 בין מצד תכנון ובין מצד שפתו וסגנונו המצוי. אכן כדאי הוא
 "הדאר" שתמסרו את נפשכם על קיומו ולא תתנוהו למוט. אם
 פקודת כל העתונים העברים באמריקה יפקד גם עליו — חטאת
 העברים שבמדינתכם כל תקח. לוא ידעתי במה אוכל אועיל לכם
 גם אני. לצערי הרב איני מופנה עתה לעבודה ספרותית. יגע אני
 בעשר אצבעותי לתקן את אשר עותו ל"מוריה" שמונת
 [כך, בת'. ואולי טעות דפוס היא] שנות הדמים ולקומם את
 הריסותיה. והעיר אשר אני מתגורר בה עתה נכריה לי, לא אדע
 מוצאיה ומובאיה, והעם אשר אני מתהלך בקרבו — עם גולה
 ונודד אשר לא ידע מחרתו, ואין עיניו ולבו בלתי אם אל הבצע.
 על כן תכבד עלי עבודתי שבעתים ואני עיף ויגע מאד. זה לי
 שמונה שנים אשר לא ידעתי מנוחה יום אחד. וזאת נקמתי כי
 בקיץ הזה אצא אל אחד המקומות השאננים לנוח שם אם מעט
 ואם הרבה.

ועתה — אל הסדר:

(א) את מאת הדולר קבלנו ונמסרו להגובר של ה"דביר".

לפי שעה נשלח לך שובר זמני, ולכשתקבע בהחלט היחידה החדשה של המניה בהתאם לתנאי השער הכספי בגרמניה, יקצבו לך מספר מניות כדי כספך. באלה הימים תקבלו את מחברת ה"דביר" שיצאה פה בצירוף שתי תכניות³. קראוה אתה וחבריך ועשו ממנה מטעמים לקוראי "הדאר". מפני מצב בריאותי ומפני טעמים רבים אחרים, חשובים מאד, אי אפשר לי לפי שעה לזוז ממקומי; אבל גם בלעדי יכולים אתם לכשתרצו לעשות במדינתכם הרבה לתקנת ה"דביר". עוררו והעירו את קהלכם. אל דמי לכם. זכרו, כי בלי פְּנוּס הרוח — נעלה חרס בידינו. את כל עמלנו חשא הרוח הזרה אשר תאכל כרקב בעצמותינו.

(ב) את דברי שני הקטעים של "הדאר"⁴ — קראתי בזמנם. היה ברוך על דבריך הטובים. ואולם ה"דביר" ראוי לדברי תעמולה והתעוררות רבים וארוכים מאלה. בדברים מעטים כאלה לא יִנָּסר ולא יִנָּכח קהל אמריקני. דברו אליו השכם ודבר. הסבירו לו את הענין ואת כל טיבו. אולי ישמע ויִּעָנֶה, כדבריך.

(ג) קראתי את ה"הספדים"⁵ ושחקתי. זה פעמים המיתוני⁶ ואחיה. בכִּית א"א ליוברסקי, נדרו להכין "סעודה"⁷

3. בחורף תרפ"כ יצאה בברלין מחברת ע"ד הוצאת "דביר", שבה נתבארו מטרחה וכוונה ובסופה נתנו תכניות פעולתה.

4. על דבר הוצאת "דביר" ו"מזריה".

5. בימי המלחמה נפוצה שמעה באמריקה, שביאליק מת, ופרסקי שלח לביאליק את גלין ה"יודישעס טאגעבלאט", שבו הספידו אותו.

6. בזמן מלחמת ה"לכנים" ב"אדומים" באוקראינה נמצא ביאליק פעם

ושכחתו את הנדר לבסוף — כמה ראויים הדברים לר' אברם-אליה! אברם-אלי העני! הוא מת⁸ בלי "נחת".

ד) על המתנה ששלחת לי — המחברת הקטנה — היה ברוך. מחברת זו היא היא שהרעידה נימא בלבי. אל תוך מחברות כאלה, ממש כמו זו ששלחת לי, הייתי נוהג בילדותי ובבחרותי להעתיק גם אני את שיני. זכרתי את נעוּרֵי נִיְהֵמָה עָלַי לבי. היה ברוך שבעתים . . .

ו) דבריך על המלון⁹ נכונים. אני וחברי רבניצקי אמנם החלנו לעסוק בסדורו של מלון, אם כי עפ"י תכנית אחרת מזה שאתה עוסק בו, ואולם שנות האף והחרון טרפו עלינו את השעה ומלאכתנו שבתה בתחלתה. ואולם דעתנו לשוב עוד אליה. אך אל נא תמנעך זאת מעסוק בשלך¹⁰. זה שלך יש בו צֶרֶךְ השעה וברכה רבה בו. אבל הָזֶה־לְבִלִי הַנּוֹשֵׁךְ אחרי המחדשות יותר מדי, והרחק גם מן המספקות. המלה "פּוֹחֵלֶץ"¹¹ היא משובשת,

אחת בסכנת מות, ולערים הרחוקות ברוסיה הגיעה השמועה כי נרצח (ראה י.ח. רבניצקי, "דור וסופריו", ספר ב', עמ' ק"מ-קמ"ב).

7. אם חתבדה השמועה (על כל זה מסופר במכתבו של פרסקי אל ביאליק).

8. אברהם אליהו לוברסקי מת בתרפ"א [כמקום אחר באיגרות מספר פ"ל על ליוברסקי, שהיה עסקן. מידידיהם של אחד-העם ושאר הסופרים באודיסה, עזב בתרס"ו את רוסיה ויצא לאמריקה].

9. על "המלון העברי" של י. גרוובסקי ודוד ילין, שיצא ביפו בתרע"ט.
10. פרמקי ספר לביאליק, שהוא עוסק בחבור מלון, שיכניס הרבה מן המלים המחדשות בספרות העברית החדשה, שלא הכניסו מחברי המלונים.
11. המלון הוא פֶּנֶס את המלה פּוֹחֵלֶץ-פּוֹחֵלֶץ, עפ"י משנת פלים כ"ד, ט': הפּוֹחֵלֶץ של גמלים (שק הגמל למשא — עפ"י פירוש הר"ם [=הרמב"ם]).

כמדומה, מעקרה¹², ומלך שמושי אין לו להכניס עצמו
לספקות . . .

[רְשָׁשׁ, רְשָׁשׁ]

ח המלים החדשות שמצאת במעשי ידי — לא חדשתן
בכונה, לשמן, אלא הן נתחדשו לי מאליהן, בתוך כתיבה,
ול צ ר ך . ואולם יותר ממה שמצאת במעשי ידי שלי, נתחדש
ונשתקע מְשָׁלִי במעשי ידיהם של אחרים שנערכו ותוקנו על ידי
— בתור עורך "השלח" [ביאליק ערך את השילוח, או השתתף
בעריכתו, בשנים תרס"ד-תר"ע, פרכים יג-כא] ו"מוריה" —
או שנתרגמו על ידי מלשונות לעז, אם בשמי המפורש ואם
בעולם שמי. כמובן, איש זר לא יוכל לעמוד על אלה, לפי שלא
ידע מה של המחבר ומה של העורך. ודע, שאני משתמט
מלהשתמש בחדושי לשון אפילו משל עצמי אלא אני מבליעם
במעשה ידיהם של אחרים תחלה ומניח להם להשתרש בספרות,
ואחר כך, לאחר שיפוג קצת הרושם, אני מכניסם שוב תחת
כנפי, ואף זו בקושי, כמהסס וחוכך בדבר. הנה הפעל "רשרש",
למשל, שאני אני הפושע הוא שחדשתיו — פשוט, בדיתיו מן
הלב — אל נא ייסרני אלהים — והבלעתיו ראשונה באחד
מספורי שופמן שנערכו על ידי ב"השלח" בוורשה. ומה תמהתי
בראותי מקץ שבועים לצאת המחברת והנה פשט שמושה של

12. ראה פירוש הגאונים "על סדר טהרות מיוחס לרב הא" גאון, יוצא
עם הגהות והערות ע"י י.ג. אפשטיין, עמ' 65, הגורס "והפחליק" ועיין שם
הערת הנ"ל, וראה ביאליק במאמרו 'משנה לעם' (הקדמה ל'ששה סדרי
מ'שנה').

מלה זו כמעט בכל כתבי הסופרים של הזמן ההוא: ברנר, שופמן
 עצמו, ואפילו סוקולוב במאמר ראשי ב"הצפירה",
 ב ש ו ר ה ר א ש ו נ ה מ מ ש — פֵּלֶם התחילו פתאם ברשרוש
 מרשרשים. מקץ ירח ימים והנה קנתה לה מלה זו מקום מכובד
 גם בשיריהם של חשובי המשוררים, כשמעונוביץ ועוד. על דעת
 אחד מהם לא עלתה לבדוק אחרי מולדתה ומוצאה של מלה זו
 ולשאל אותה: בת מי את? ועד היום הכל מחזיקים בה והכל
 סבורים שהיא מלה עתיקה, מדרשית או תלמודית. הגיע הדבר
 לידי כך שהד"ר קלוזנר התערב עמי, כי ראה את המלה הזאת
 במדרש או בתלמוד. מובן מאליו, שלא זכה בדין. ואולם עוד
 מעט ואני, גם אני, אתחיל להאמין כי אכן נמצאת היא באחד
 המדרשים. גדול כחה של השפעה. אבל אודה לפניך בלחישה, כי
 אני עצמי נמנעתי מהשתמש במלה זו שנים הרבה אחרי
 שחדשתיה, ותמיהני אם תמְצַאָנָה במעשה ידי הספרותיים יתר
 על פעם אחת.

[סוֹכֵךְ, אֶפְלוּלִית]

הרבה חדושי לשון משוקעים על ידי גם נקצת ספרי למוד
 הערוכים על ידי או גם בכתביהם של סופרים אחרים, ששמעו
 מפי ולא אמרו דבר בשם אומרו. ברגע זה אני זוכר, למשל, את
 המלים: "סוכך" ל"מחסה ממטר" או "מְשֻׁמֵשׁ" [בחברתי 'לשון
 בתחייתה', לשוננו לעם. קונטרס קסט-קע, עמ' מא, הערת: אף
 נגד חידוש אחר של בן יהודה... — ש מ ש י י ה או
 מ ט ר י י ה — יָצָא ביאליק, בגלל משקל המלה, המסתיים
 ב-יָה. לדעתו היה צריך לקרוא לאָבוֹר הזה סוֹכֵךְ ולא מְטַרִייה

או שמשייה. משלא הצליח... בכך הציע את המלה סוכך לפאַראַשוט, וסוככן למשתמש בו. אך פאן בא הסופר א' ראובני והציע את המלה מְצַנַח לפאַראַשוט, בטענו שאין לקשור שם מכשיר טכני לצורתו אלא לפעולתו, שהרי בימינו, בטכניקה המתפתחת, מכשירים ומכונות עשויים לשנות את צורתם חדשות לבקרים, עם ההמצאות והגילויים. למשתמש במצנח קרא צַנְחָן. שוב נדחה הסוכך וכיום משתמשים בו רק למגן משמש במרפסות של פתי קפה ובתי מרגוע ועל שפת הים]...: "אפלוּלית" — להוראת אפלה מועטת, עלטת בין השמשות... ועוד הרבה כיוצא בהן שאינן עולות על לבי ברגע זה...

[תגובה, הדגם]

— המלה "הגָבָה" שאמרו לך בשמי — לא דִּיקו האומרים יפה, וצ"ל "תגובה"... על משקל "תשובה", מפני שְׁרָשָה "גוב" מגזרת נע"ו, והוא פועל סורי, נמצא כמה פעמים בירושלמי ובתרגום הסורי (ועין שרש זה למשל אצל גלמן ותמצאנו מיד) בבנין הפעיל: הִגַּב, בהוראת "הִשָּׁב", ואני יחדתי שֶׁרַשׁ זה בבנין הפעיל הנ"ל למושג "רעאגירען" ואת המלה "תגובה" לשם הפעל [הפעולה]. התכוון בדבר ותמצא כי נכונה ונאה מלה זו לענינה מצד־צודים, ותוכה כברה. אגב, רגיל אני בשיחתי להשתמש בפעל "הִדְגַּם" (מן "דוגמא") להוראת "דעמונסטרירען". "אילוסטרירען", כלומר: הסברת רעיון או מחשבה ע"י דוגמא מוחשית או משל וציור וכדומה.

ואולם כל זה אמור בחדושי מלים. חשובים מהם לאין ערוך

— צרופים חדשים של מלים ישנות, ואלה משוקעים לרוב
בכתבי, פוק דוק ותשכח . . .

שמות הפעלה שאתה אומר להוציא מן הפעלים (צלילה,
המטרה וכו') וכן הבנינים הפעילים (מקבלי הפעולה) מן
הפעלים (עושי הפעולה) — דבר זה מותר, כמובן, ובקצת
מקומות — מהראוי לעשותו, אבל גם בזה יש לנהוג זהירות,
שלא לגדוש את הסאה ושלא לאבד נֶיֶר לבטלה. שהרי סוף סוף
אין לך כמעט פעל שאין לבנות ממנו שם הפעולה (לפי צורת
בנינו) ואין כמעט בנין אב שאין להוציא ממנו תולדתו. האין טוב
להניח את הדבר לדקדוק? אפשר לתת בראש המלון מעט כללים,
שהלומדם יעשה על פיהם מלאכה זו מאליו.

ארכה תשובתי יותר מדי, ואני אין לי פנאי, ולא עשיתי
זאת אלא מפני שאתה כדאי, והיה שלום וברכה, כה לחי!¹³

13. האגרת נשלחה, כנראה, מתוך פזור נפש, בלי חתימה.

חיים אהלנוביץ

“ערבים זה בזה” ו“ערבים זה לזה”

בזכות המיבאות שהביא ניסן ברגרין על הנוסחה “ערבים
זה לזה” בסוף מאמרו “כל ישראל ערבים זה לזה” (פירווי לשון
מאת ניסן ברגרין. קובץ ב', לשוננו לעם, אדר-ניסן התשמ”ב)
מרש”י ומש”ע חושן משפט ומתנא דבי אליהו רבא ומפיוטי